

PUSTINA? VÁLKA A MÍR VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ

VÁLKA NA KRAJI SVĚTA

Poprvé v době, kam jen lidská paměť sahala, kmeny uzavřely mír – Vacomagové s Taexaly, Decantové s Lugii a Caerenové s Carnonaky. A každý, kdo udržel v ruce meč, směřoval ke Graupijské hoře. Tudy, jak se shodli náčelníci, Římané potáhli. A zde, kde se Skotská vysočina svažovala k chladnému Severnímu moři, se Kaledoňané postaví nepříteli způsobem, který bude navěky žít v písních.

Nikdy se nedozvíme, jakou chválu vršili dlouhovlasí keltští bardové na hrdiny, kteří toho dne bojovali; všechny jejich eposy jsou dávno zapomenuty. Dochovalo se jen jediné pojednání o tom, co se tehdy stalo. Napsal jej Tacitus, jeden z největších historiků starověkého Říma. Tacitus netáhl s armádou k hoře, které Římané říkali Mons Graupius, ale oženil se s dcerou vůdce tohoto tažení. A když spojíme jeho popis boje s archeologickými nálezy a jinými římskými písemnými prameny, získáme nejen dobrou představu o tom, co se stalo, když se před téměř dvěma tisíciletími tyto dvě armády střetly*, ale také drsné vyjádření problému, který se naše kniha snaží vyřešit.

„Mužové Severu!“¹

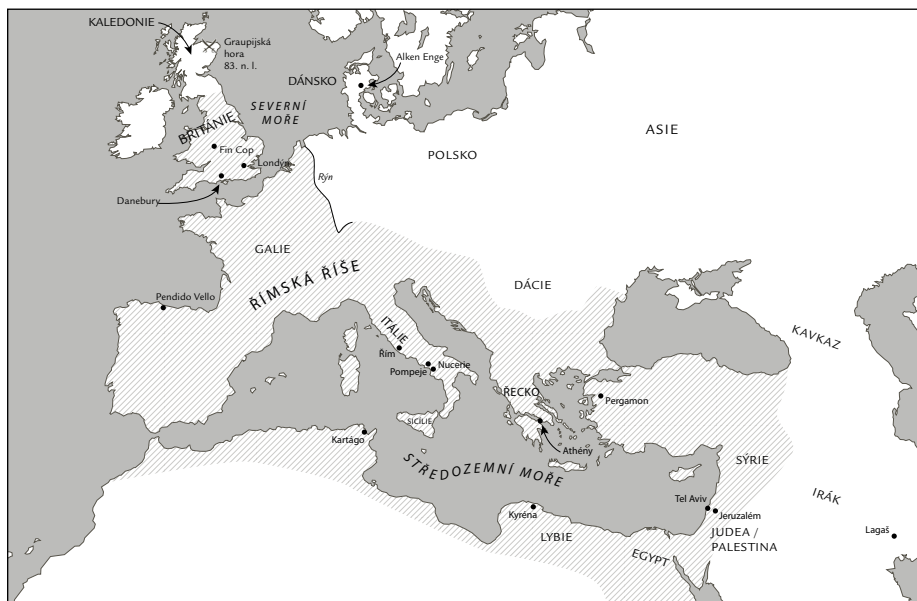
Calgacus křičel z plných plic, a snažil se tak přehlušit skandování skupin válečníků, troubení měděných rohů a rachot vozů dole v údolí. Před sebou měl třicet tisíc neukázněných mužů, kteří do sebe navzájem strkali. Tolik jich nikdy nikdo v této severské divočině neviděl. Pozdvihl paže, aby si zjednal ticho, leč žádné nenastalo.

„Mužové! Poslouchejte mne!“ Na chvíli byl hluk ještě silnější, neboť přítomní začali skandovat Calgacovo jméno. Poté ale zase poněkud ztichli, z úcty k tomuto slavnému válečníkovi, nejurputnějšímu z desítek kaledonských náčelníků.

„Mužové Severu! Toto je úsvit svobody pro Británii! Budeme bojovat všichni společně. Dnešek je dnem hrdinů. A i když je některý z vás zbabělcem, boj bude

* Osvětlit popisy starověkých bitev je pro historiky nechvalně známý a trnitý problém. Tyto (četné) obtíže s interpretací rozebírám zde a v oddíle „Doporučená četba“ na konci knihy.

1. PUSTINA? VÁLKA A MÍR VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ

Mapa 1: Pustina? Římská říše v době bitvy u Graupijské hory (Mons Graupius), 83 n. l.

tím nejbezpečnějším, co můžete učinit!“ Papský bledého slunce na chvíli prozřely olověnou severskou oblohu a Calgaca znovu přerušilo provolávání slávy. Pohodil hlavou směrem dozadu a vzdorovitě zaburácel.

„Poslouchejte mne! Žijeme na konci světa. Jsme poslední svobodní lidé na Zemi. Za námi už není nikdo. Není tam nic kromě skal a vln a i ty jsou plné Římanů. Nedá se před nimi uniknout. Oloupili svět a teď, když rozkradli všechno na Zemi, kořistí dokonce i na moři. Pokud si myslí, že získají peníze, zaútočí na vás z chamtivosti. Pokud si myslí, že nezískají nic, zaútočí na vás z namyšlenosti. Oloupili už celý Východ i celý Západ, ale pořád nejsou spokojeni. Je to jediný národ na světě, který chce olupovat bohaté i chudé. Okrádání, zabíjení a znásilňování označují lživým slovem vláda! Vytvářejí pustinu a nazývají to mírem!“

Zbytek Calgacových slov pohltila vlna chraplavého křiku, dupotu nohou a rachocení mečů na štítech. Aniž by někdo dával rozkazy, skupiny válečníků vyrazily vpřed. Někteří postupovali v oddílech o sto či více mužích za svým náčelníkem, zatímco jiní se hnali vpřed o své vlastní vůli a poskakovali přitom nadšením. Calgacus si natáhl drátěnou košili a běžel za svými muži. Bitva začala.

O necelý kilometr dál čekali Římané. Už šest letních období usiloval jejich vojevůdce Agricola o střetnutí. Tlačil se přitom dál a dál na sever. Spaloval domovy i úrodu Britannů a snažil se je vyprovokovat k tomu, aby se mu postavili. A nyní, roku 83 n. l., když se již blížil podzim, konečně dosáhl toho, o co usiloval.

Nepřítel měl přesilu, jeho muži bojovali daleko od svých domovů, zásobovací linie byly prodlouženy na maximum, ale přesto to byla bitva. Měl radost.

Agricola roztáhl své muže do dvou linií, které vedly rovně jako pravítka, bez ohledu na poklesy či ohyby krajiny. Vpředu stály pomocné sbory, které bojovaly za žold (což bylo dobré), za podíl na kořisti (což bylo ještě lepší) a za příslib římského občanství po pětadvaceti letech služby. V tomto tažení tvořili většinu z nich Germáni, kteří byli najati na březích Rýna. Někteří seděli na koních a kryli boky vojska. Většina z nich však byla pěší. Nešlo ale o žádné příslušníky domorodých kmenů, kteří jen máchají širokými meči. Stáli tak, že se navzájem téměř dotýkali rameny, svírali krátké bodné meče a potili se pod patnácti kilogramy zátěže, kterou představovala drátěná košile, železná přílba a štít.

V druhé linii se nacházeli legionáři. Ti byli elitními vojáky z řad římských občanů a jejich výzbroj byla ještě těžší. Šlo o nejlepší vojáky na světě. Agricola poslal svého koně pryč a zaujal místo vedle praporečnicků před nimi.

Jak Agricola předpokládal, boj netrval dlouho. Kaledoňané zaplavili údolí a doběhli tak blízko k Římanům, jak se jen odvážili. Pak vrhali svá kopí a drápali se zpátky do bezpečí. Agricolovi muži tu a tam padli k zemi. Někdy byli jen zraněni do svých nechráněných stehů, jindy byli zabiti. Jejich vojevůdce však vyčkával. Teprve když usoudil, že se Kaledoňanů do údolí natlačilo tolik, že jim to ztíží manévrování, rozkázal pomocným sborům vyrazit vpřed.

Někteří z Kaledoňanů se okamžitě otočili a utekli. Jiní stáli a snažili se najít prostor k tomu, aby mohli máchat svými obouručními širokými meči v ohromných obloucích. Meči, které dokázaly rozdrtit zbroj, maso i kosti, a rozseknout tak člověka vedví. Avšak pomocné sbory stále postupovaly proti nim, šik za šikem, v těžké kovové zbroji. Jejich příslušníci se natlačili tak blízko k rozptýleným obyvatelům Skotské vysočiny, že Kaledoňané nemohli své těžko ovladatelné zbraně použít. Když se Římané dostali do jejich těsné blízkosti, rozbíjeli jim štíty lemované železem, které chránily nos a zuby. Vráželi své krátké meče do žeber a hrdel nepřátel a ušlapávali své oběti v mokré trávě. Tryskající krev se jim rychle srážela na drátěných košilích a hledích, ale oni postupovali vpřed a nechávali na těch vzadu, aby skoncovali s omráčenými a zraněnými nepřáteli.

Žádný plán nepřezíje střet s nepřítelem,² říká jedno rčení. Jak se římské pomocné sbory tlačily do kopce, jejich uspořádané šiky, které je až dosud dělaly nezastavitelnými, se náhle začaly hroutit. Vyčerpaní a promočení potom stejně jako krví nyní Římané zpomalovali, až nakonec zastavili. Kaledonští bojovníci s meči se po dvou či třech obraceli a zaujímal obranné postavení za balvany a stromy. Po několik minut, které se zdály být hodinami, křičeli na Římany nadávky a házeli po nich kameny a zbývající kopí. Jakmile se jejich linie zpevnila, ti nejdůležitější se začali posouvat blíže k vetřelcům. Více a více bojovníků sbíhalo zpátky ze svahu s nově nabytou odvahou a rozmisťovalo se kolem křídel

1. PUSTINA? VÁLKA A MÍR VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ

Římanů. Postup pomocných sborů se zpomalil natolik, že víceméně ustal. Když kaledonské jezdeckto pocítilo, že dochází k obratu, začalo se se svými zablácenými poníky tlačit za Římany. Jezdci bodali římské vojáky do nohou a natlačili je na sebe tak těsně, že se nemohli bránit.

Na druhé straně údolí se Agricola dosud nepohnul. Nyní však vydal signál a polnice oznámila nový rozkaz. Jeho pomocná jízda se s cinkotem a rachotem vydala vpřed. Elegantně, jako na přehlídkovém prostranství, se její dlouhá kolona rozvinula v širokou linii. Znovu se ozvala polnice a muži sklopili svá kopí. A když zazněla polnice potřetí, jezdcí kopnutím přiměli koně k trysku. Kolony pevně svírali břicha koní (třmeny byly vynalezeny až o pět století později), nakláněli se směrem po větru, a když s jekotem dávali průchod svému hněvu, naplňoval jejich svět tepot krve a bušení koňských kopyt.

Tu a tam se hloučky Kaledoňanů otočily, aby bojovaly s římskými jezdci, kteří je napadali zezadu. Šlo o horečné bodání, kopí proti kopí, ve chvílích, kdy se Římané hnali kolem. Na několika místech do sebe navzájem narazili, jezdcí i koně se zřítily k zemi a vytvořily naříkající změť polámaných nohou a hřbetů. Z větší části však Severané prchali v nerozumné panice, která potlačovala veškeré myšlenky, kromě té na útěk. A jak se jiní muži okolo nich postupně vytráceli, začínal postupně vyprchávat vztek i z těch několika málo, kteří se pořád ještě bránili. Začali odhazovat zbraně a rovněž utíkat.

Jakákoli armáda se může během chvíle proměnit v neuspořádaný dav. Kaledoňanů bylo pořád dost na to, aby dokázali převálcovat Římany. Jakmile ale zmizel řád, byla pryč i naděje. Římsí jezdcí postupovali přes nízké keře, říčku a po svazích Graupijské hory. Probodávali přitom všechno, co se hýbalo, a pošlapávali to, co bylo nehybné. Kaledoňané se tísnili ve stínu stromů, jež poskytovaly úkryt, a doufali, že se jim tam podaří přečkat římskou bouři. Avšak římsí jezdcí, kteří si i uprostřed chaosu dokázali počínat systematicky, sestoupili z koní, natlačili nepřátele zpátky na otevřené prostranství a pak pokračovali v jejich likvidaci.

Římané zabíjeli, dokud nepadla noc. Podle svých nejlepších odhadů povraždili asi 10 000 Kaledoňanů. Calgacus byl pravděpodobně mezi nimi, protože jeho jméno se v pramenech už znovu nevyskytuje. Agricola naopak vyšel z boje bez šrámu. Zahynulo jen 360 příslušníků římských pomocných sborů a ani jeden legionář.

V temnotě, říká nám historik Tacitus, „Britannové bloudili sem a tam, muži a ženy bědovali, odvlékali raněné, volali zdravé, opouštěli domovy a v hněvu je sami zapalovali, vyhledávali úkryt a hned jej zase opouštěli; společně činili nějaká usnesení a hned se rozhodoval opět každý sám; při pohledu na své nejdražší se poddávali zoufalství, častěji však vybuchovali v hněv. Také bylo známo, že někteří jakoby z útrpnosti vztáhli ruku na manželku a děti.“ Když znovu vyšlo

slunce, pokračuje Tacitus, „všude mrtvé ticho, opuštěné pahorky, v dáli kouřící spáleniště, průzkumné hlídky nenarazily na živou duši“.³ Calgacus měl pravdu: Řím vytvořil pustinu a nazval ji mírem.

PAX ROMANA

Přicházela zima. Poté co Agricola rozdrtil nepřítele a dopřál své armádě oddech, ponechal Kaledoňany lízat si rány a vedl své vojáky zpátky na jejich základny.

Čím dále na jih kráčeli, čím hlouběji na území, které Řím ovládal již desetiletí, tím méně to tam vypadalo jako pustina. Nikde nebyly vidět žádné vypálené ruiny, nikde žádní hladovějící uprchlíci. Místo toho Římané viděli pole, o něž se dobře pečovalo, města, v nichž to kypělo životem, a obchodníky, kteří toužili prodat své zboží. Prosperující zemědělci popíjeli italské víno z nádherných dovezených pohárů a někdejší britannští divocí vojenští vůdci vyměnili svá hradiště na vrcholech kopců za luxusní vily. Tetování skrývali pod okázale nošenými tógami a své syny posílali studovat latinu.

Zde narážíme na paradox, který by možná trápil Calgaca, kdyby se ho dožil. Pro většinu lidí na římské straně hranice však bylo vysvětlení, proč římská říše *není* pustinou, samozřejmé. Před půldruhým stoletím to nejlépe vyjádřil řečník Markus Tullius Cicero v dopise svému bratrovi Quintovi, který tehdy vládl bohaté řecké provincii Asie (zhruba západní čtvrtina novodobého Turecka). Šlo o vynikající post, ale Quintus měl problémy se svou výbušností a obyvatelé provincii, jimž vládl, si na něj stěžovali.

Po několika stránkách rad přísného staršího sourozence mladšímu se Ciceronův tón změnil. Uzavírá dopis úvahou, že chyba nebyla výhradně na Quintově straně. Řekové potřebovali pohlédnout pravdě do očí. „Ať Asie popřemýšlí o tomto,“ zdůraznil. „Kdyby nebyla pod naší vládou, nedokázala by uniknout žádné pohromě v podobě cizozemské války či občanského boje. A jelikož neexistuje způsob, jak zajistit vládu bez daní, Asie by měla být šťastná, že si kupuje věčný mír za cenu několika svých produktů.“⁴

Calgacus, nebo Cicero: pustina, nebo pozemský ráj? Tyto dva protichůdné názory na důsledky války, tak vyhraněně formulované před dvěma tisíci let, budou dominovat naší knize.

V ideálním světě bychom mohli rozhodnout tuto diskusi jednoduše pomocí čísel. Kdyby po dobytí určitého území Římany podíl násilných úmrtí klesal a prosperita stoupala, mohli bychom dojít k závěru, že pravdu měl Cicero. Válka byla k něčemu dobrá. Kdyby výsledky byly opačné, pak samozřejmě porozuměl své době lépe Calgacus a výsledkem války byla jen pustina. Potom bychom mohli tento test zopakovat v kapitolách 2–5 pro pozdější období

1. PUSTINA? VÁLKA A MÍR VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ

dějín a dojít k celkové odpovědi na otázku, k čemu – pokud tedy vůbec k něčemu – je válka dobrá.

Ale realita zřídka kdy bývá takto jednoduchá. V úvodu jsem zmínil, že vytváření databází počtu mrtvých ve válkách se už stalo menším vědním oborem, jenomže pro období před rokem 1500 n. l. máme jen málo spolehlivých statistických údajů, a to i pro Evropu. Pouze jeden druh důkazů – fyzické pozůstatky našich těl, jež často nesou stopy násilí – dokáže překlenout jakékoli období a dospět až počátkům samotného lidstva. Lze očekávat, že jednou budeme mít i z tohoto zdroje spolehlivé statistické údaje. Dnes ovšem spočívá problém v tom, že jen málo vědců se věnuje rozsáhlejšímu zkoumání tohoto komplikovaného a technicky velmi složitěho materiálu, a výsledný obrázek je stejně poněkud nejasný.

Výzkum lebek ve sbírkách Telavivské univerzity (jehož výsledky byly publikovány v roce 2012) například zjistil jen velmi málo rozdílů v míře násilí během uplynulých šesti tisíc let. Analýza koster z Peru z roku 2013 však odhalila prudký nárůst násilí v obdobích, kdy docházelo k formování větších států (zhruba v letech 400 př. n. l. – 100 n. l. a 1000 – 1400 n. l.), což zhruba odpovídá argumentům této knihy. Dokud nebudeme mít více důkazů, můžeme pro období před rokem 1500 n. l. (a v některých částech světa pro období až do 20. století) udělat jediné: spojit dohromady různé typy důkazů, včetně archeologie, příhod uváděných v literatuře a antropologických srovnání, s několika skutečnými čísly, která se tu a tam objeví.

Jde o dosti chaotickou záležitost, do níž vnáší ještě více zmatku samotná velikost římské říše. Ta v době Calgacově zaujímalá území odpovídající polovině kontinentálních Spojených států a čítala asi šedesát milionů obyvatel. Zhruba čtyřicet milionů z nich (Řekové, Syřané, Židé, Egypťané) žilo ve složitých, městských společnostech její východní poloviny a dalších dvacet milionů (Keltové a Germáni) v jednodušších, venkovských kmenových společnostech Západu.

Již jsme slyšeli Ciceronův názor na násilí v řecké Asii před dobytím této oblasti Římany a jiní spisovatelé vykreslují barbary (jak je Římané pohrdlivě nazývali)* v ještě horších barvách. Boje, nájezdy a bitvy byly každodenní záležitostí, tvrdili Římané, a každá vesnice byla opevněná. Zatímco římský aristokrat se bez tógy mohl cítit téměř jako nahý, Germán se cítil neúplný bez štítu a kopí. Barbaři, prohlašovali Římané, uctívali utaté hlavy, které si věšeli na dveře do domu (náležitě je ošetřovali cedrovým olejem, aby nezapáchaly). Obětovali lidi svým rozzlobeným bohům, a někde je dokonce zaživa upalovali

* Římané si vypůjčili tuto povýšenou a univerzální nálepku pro cizince od Řeků, kteří tvrdili, že jiné jazyky znějí, jako kdyby lidé říkali „bar bar bar“. Jednou z nepřehlédnutelných ironií je fakt, že většina Řeků zařazovala na seznam barbarů také Římany.

uvnitř proutěných soch. Tacitus to vyjádřil bez obalu: „Germánům je klidný život nepřijemný.“⁵

Není tedy divu, že se Cicero a jemu rovní domnívali, že Řím prokazuje svým sousedům dobrodiní, když si je podmaňuje. Jak upozorňují někteří historikové, není ani moc překvapivé, že když v 18. století vznikala moderní věda o antice, většina předních myslitelů souhlasila s Římany. Evropané si rovněž s oblibou mysleli, že prokazují světu dobro tím, že jej dobývají, a tak jim argumenty Římanů připadaly jako neobyčejně rozumné.

Když se Evropa v druhé polovině 20. století vzdala impérií, začali badatelé z oblasti antického starověku pochybovat o tom, zda etnika podmaněná Římany byla tak krvelačná, jak je Římané vypodobňovali. Starověcí imperialisté, tvrdí někteří badatelé, mohli stejně horlivě jako jejich moderní následovníci vypodobňovat své oběti jako necivilizované, zkažené a obecně si vyžadující podmanění. Cicero chtěl tímto způsobem ospravedlnit podmanění Řeků; Caesar chtěl, aby dobytí Galie (zhruba moderní Francie) vypadalo jako nezbytné; a Tacitus zase toužil pochválit svého tchána Agricolu.

Nebylo by samozřejmě rozumné přijmout Caesarova slova, že Galové potřebovali podmanit. Bylo by to podobné jako bezvýhradně akceptovat dnes již nechvalně proslulé tvrzení Rudyarda Kiplinga (k němuž se vrátím v kapitole 4), že vládnutí nově podmaněným a zatrpklým národům je břemenem bělochů. Naštěstí nemusíme slova Římanů složitě hodnotit, protože se zachovalo mnoho jiných zdrojů.

Ve východním Středomoří sepisovali gramotní Řekové z vyšších vrstev svá vlastní líčení, v nichž někdy římským dobyvatelům podlézali a jindy v nich byli ostře antiimperialističtí. Překvapivé ale je, že všichni předkládají týž pochmurný obraz světa před jeho dobytím Římany: světa, který je plný zkrachovalých států, krutých pirátů a banditů, ustavičně se stupňujících válek, povstání a vzpour.

Vezměte si například nápis vytesaný do podstavce sochy postavené na počest jinak neznámého Filipa Pergamského v roce 58 př. n. l. (Pergamon byl asijskou provincií a jedná se o dobu pouhého roku od konce působení Quinta Cicera jako guvernéra Asie; Quintus a Filip se navíc téměř jistě znali.) Kromě jiných dobrých činů, říká nám nápis, Filip sepsal historii jako „vyprávění o nedávných událostech - neboť všemožné utrpení a stále vzájemné zabíjení pokračovalo v našich dnech v Asii a Evropě, v kmenech Libye a městech ostrovanů“.⁶ Filip zjevně souhlasil s bratry Ciceronovými v tom, že bez římské přítomnosti by Asie byla nevládným koutem světa.

Na Západě jen málokdo z podmaněných uměl psát, a nedochovaly se nám proto skoro žádné z jejich myšlenek, které bychom si mohli přečíst. Z archeologických nálezů však vyplývá, že i Římané věděli, o čem mluví. Mnoho lidí - možná většina - žilo před dobytím Římany na hradištích, chráněných hradbami

1. PUSTINA? VÁLKA A MÍR VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ

a příkopy. A třebaže vykopávky nemohou ukázat, zda lidé běžně chodili ozbrojeni, pozůstali pravidelně pohřbívali své otce, bratry, manžely a syny se zbraněmi (a někdy i se štíty, náprsními krunýři, a dokonce i celými válečnými vozy). Tímto způsobem usilovali o to, aby se na jejich muže vzpomínalo jako na válečníky.

Nejnápadnější je, že keltští a germánští bohové měli skutečně v oblibě lidské oběti. Miliony návštěvníků londýnského Britského muzea viděly nejslavnější příklad, znepokojivě dobře zachovanou, dva tisíce let starou mrtvolu vytaženou z bažiny v Cheshiru v roce 1981 (a okamžitě označenou přezdívkou Pete Marsh, Pěta Močál). Jednoho březnového nebo dubnového dne, jedno nebo dvě desetiletí před příchodem Římanů do Británie, byl tento nešťastník omráčen dvěma ranami do hlavy, bodnut do hrudi, škrcen a pro jistotu utopen v bažině. Analýza jeho útrob nasáklých vodou zjistila přítomnost jmelí – tak se podařilo určit měsíc, kdy zemřel (rok se stanovuje hůře). Jmelí bylo posvátnou rostlinou druidů, kteří se – podle Tacita a Caesara – specializovali na obětování lidí. To vede mnoho archeologů k úvahám, že Pete Marsh byl obětí nějaké rituální vraždy.

Celkem bylo archeology objeveno několik desítek těchto těl z bažin, která vypadají, jako kdyby dotyční byli obětováni (stejně jako míst, kde lidé uctívali lebky) a v roce 2009 archeologové našli šokujících dvě stě těl v močálu u Alken Enge v Dánsku. Mnohá byla rozsekána na kusy. Kostí mrtvol byly proloženy sekerami, kopími, meči a štíty. Vedou se spory o to, zda byli dotyční pobiti v bitvě, anebo po bitvě obětováni.

Je samozřejmě možné, že tyto nálezy interpretujeme špatně. Pohřbívání zbraní spolu s mrtvými a obětování lidí v bažinách nemusí znamenat, že válka byla všudypřítomná. Vykopané ostatky mohou ve skutečnosti znamenat, že násilí bylo vypuzeno do oblasti rituálů. Opevnění a příkopy nemusely sloužit obraně; možná to byly jen symboly společenského postavení, podobně jako příšerné napodobeniny hradů, které si viktoriánská aristokracie s oblibou budovala na svých venkovských panstvích.

Nic z toho ale nezní moc přesvědčivě. Důvod, proč lidé investovali tisíce hodin do kopání příkopů a stavby opevnění, byl zjevně ten, že na nich závisely jejich životy. Na nejdůkladněji archeologicky prozkoumaném hradišti, na hradišti Danebury v jižní Anglii, byly dřevěné brány a části vesnice dvakrát spáleny a po druhém požáru, kolem roku 100 př. n. l., byla do jam naházena stovka těl – mnohá z nich měla na sobě výmluvná zranění od kovových zbraní.

Danebury rozhodně nebylo unikátní. Neustále se objevují nové strašlivé nálezy. V roce 2011 podali britští archeologové zprávu o místě jednoho masakru poblíž Fin Cop v Derbyshiru. Zde bylo v krátké části příkopu nalezeno devět těl (jedno z nich patřilo těhotné ženě), pohřbených ve stejné době (kolem roku 400 př. n. l.) pod zhroutenou hradbou hradiště. Archeologové, kteří výzkumy provádějí, spekulují o tom, že ještě zbývá nalézt další desítky – možná stovky – obětí.

Cicero měl určitě pravdu, že předřímský svět byl drsným místem k životu, avšak Calgacus by to určitě nerozporoval. Jeho argumentem bylo, že dobývání Římem bylo ještě horší.

Nikdo ze skutečnosti neví, kolik lidí bylo zabito ve válkách, jež byly součástí římské expanze. Ta začala v 5. a 4. století př. n. l. v Itálii, ve třetím století se šířila do západního Středomoří, v druhém na východ a v prvním na severozápad Evropy. Římané to nepočítali, ale celkový počet zabitých mohl překročit pět milionů. Ještě více lidí mohlo být odvečeno do otroctví. Calgacovo tvrzení tedy stojí za podrobnější prozkoumání.

Míra násilí se měnila v závislosti na vnitřní politice Říma a velikosti kladeného odporu. V extrémních případech římská vojska zdevastovala nepřátelské území tak důkladně, že i desetiletí poté zde nikdo nežil, jak se stalo italskému kmeni jménem Senonové v roce 283 př. n. l. Řecký historik Polybios – sám přivezený jako zajatec do Říma, když se ve válce ocitl na straně poražených – říká, že na konci římských válek s Kartágem ve 3. století př. n. l. bylo běžnou praxí zabíjet „všechny, na které narazili“, nikoho nešetřit, „takže v městech, která Římané dobyli, je často vidět nejen mrtvoly lidí, ale také psy rozseknuté na dvě části i kusy zohavených těl jiných zvířat“.⁷

Ti, kdo se podrobili bez většího boje, vyvázli se zdravou kůží. Svůj opravdový vztek si Římané schovávali pro ty, kteří nejdřív kapitulovali, ale pak změnili názor. To se stávalo poměrně často. Například poté co v letech 58–56 př. n. l. Gaius Julius Caesar ovládl za relativně malého krveprolití většinu Galie, musel strávit příštích šest let potlačováním vzpour. Antičtí autoři tvrdí, že nakonec zabil jeden milion z celkem tří milionů galských mužů schopných boje a další milion jich prodal do otroctví.

Nejhoršími provinilci byli v očích Římanů Židé. Podle Josefa, židovského vojevůdce, který přeběhl na stranu Říma v raném období velkého židovského povstání let 66–73 n. l., Římané nejen vypálili chrám v Jeruzalémě a ukradli jeho posvátné poklady, ale pozabíjeli také více než milion Židů a dalších sto tisíc jich zotročili. A to byl jen začátek. Když Židé znovu povstali v roce 132 n. l., Římané se začali chovat opravdu brutálně. „Pokračovali v zabíjení, dokud jejich koně nebyli až po nozdry potopeni v krvi,“⁸ tvrdil jeden židovský pramen. Samozřejmě přeháněl, ale určitě zahynulo dalšího půl milionu lidí. Provincie Judea byla přejmenována na Palestinu, po svých starověkých filistiňských obyvatelích. Zbývající Židé byli vypuzeni z Jeruzaléma (kam se směli vrátit jen na jeden den v roce) a rozptýlili se do exilu po celé Evropě a celém Středním východě.

Když Cicero zaujal opačný názor než Calgacus, měl na mysli to, co se dělo po dobytí. Ze svého hlediska příslušníka římské vládnoucí třídy Cicero viděl, že jakmile se legie posunuly dál a první revolty byly uhašeny krví, nastal mír. Hroby válečníků a krvežízniví bohové začali mizet. Hradby starodávných měst, na něž

1. PUSTINA? VÁLKA A MÍR VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ

bylo zbytečné vynakládat dál peníze, chátraly a rozpadaly se. Nová města, která všude vyrůstala jako houby po dešti, již opevnění nepotřebovala.

Cicero by pravděpodobně přijal Calgacův názor, že Římané za sebou nechávají jen poustinu. I přes své nadšení pro civilizační poslání Říma věděl stejně dobře jako kdokoli jiný, že dobývání není příjemnou záležitostí, a to jak pro dobytce, tak pro jejich oběti. Úspěšná válka vedla k plnění, jaké nemělo obdoby, a mezi 80. a 30. lety př. n. l. římské politické instituce opakovaně ovládaly války o kořist. Bývaly roky, kdy žádný kupec, který měl všech pět pohromadě, necestoval po hlavních cestách Itálie bez ozbrojeného doprovodu. Celé měsíce bez přestávky vládly ulicím Říma davy, jež nutily volené konzuly, aby se krčili ve svých (opevněných) sídlech, vyděšení tak, že se neodvažovali vycházet ven.

Římští aristokraté 1. století př. n. l. byli nedůtkliví jako kdokoli jiný a ustavičně byli připraveni mstít se za jakoukoli maličkost násilím (ne pro nic za nic situuje Shakespeare mnoho svých her do Říma). Cicero se proslavil tím, že těsně předtím, než ho pohůnci jistého vojevůdce předčasně poslali do hrobu, stíhal skupinu nejhorších zloduchů. Ciceronova hlava a ruce byly utáty a přibity na Foru Romanu jako varování ostatním, že je třeba se dobře rozmyslet, než se člověk rozhodne mluvit nebo psát proti mocným.

Jeden z mnoha Ciceronových nepřátel, Markus Licinius Crassus, údajně zhruba v této době prohlásil, že nikdo by se neměl považovat za bohatého, „kdo by ze svého majetku nedokázal uživit armádu“.⁹ Ve 30. letech 1. století př. n. l. jeden takovýto člověk – pravnuček Gaia Julia Caesar Octavián – ukázal, kam tato logika vede. Octavián se vymanil z rozbouřené masy aristokratů a prohlásil se prvním císařem Říma. Šikovně mírnil odpor tvrzením, že je jen obyčejným člověkem, i když nejbohatším na světě, a zároveň člověkem, který má shodou okolností pod plnou kontrolou největší armádu světa.

Jedinou poctou, kterou přijal, bylo nové jméno – Augustus, doslova „vznešený“. Většina aristokratů však okamžitě pochopila, co se děje. „Ostatní příslušníci šlechty, jak kdo byl náchylný k otroctví,“ psal Tacitus, „byli povznášeni bohatstvím i hodnostmi, a protože převratem nabyli moci, dávali přednost jisté přítomnosti před nebezpečnou minulostí.“¹⁰ Urození přestali mluvit jako Crassus. UVědomili si, že jenom Augustus může nyní používat smrtící násilí a našli si klidnější způsoby, jak řešit své spory. Leviatan tak ztupil aristokracii zuby.

V své knize *O procesu civilizace*, kterou jsem zmiňoval v úvodu, Norbert Elias tvrdil, že Evropa se stala méně násilnou někdy po roce 1500 n. l., protože její divocí aristokraté se vzdali zabíjení jako prostředku řešení svých sporů. V rámci své argumentace se Elias několikrát dotkl Říma, ale zřejmě si neuvědomoval, že Římané již před půldruhým tisíciletím předjímalí raně novověkou evropskou pacifikaci. Bohatí Římané se přetvořili v muže míru a oslavovali to, čemu říkali Pax Romana neboli „římský mír“ prvních dvou století našeho letopočtu.

Celé impérium jako by kolektivně vydechlo úlevou. „Díky tobě se skot pokojně popásá,“ radoval se básník Horatius. „Půdě dodává sil Ceres [bohyně zemědělství] a Štěstěna; klidně člunař svou loď pohání po mořích.“¹¹ Vzdělání autoři vykazovali vzácnou shodu, pokud šlo o záznaky tohoto věku. Řím „nám poskytl velký mír,“ tvrdil otrok, z nějž se později stal stoický filozof jménem Epiktétos. „Už nejsou žádné války ani bitvy, ani hrozní bandité či piráti; v každé době můžeme cestovat a putovat od úsvitu do soumraku.“¹²

Bylo by snadné hromadit příklady takovýchto nadšených výroků. Dokonce tak snadné, že když se Edward Gibbon v 70. letech 18. století chystal k sepsání první patričně moderní historie Říma, došel k závěru, že „kdyby měl člověk určit období dějin světa, kdy podmínky lidské rasy byly nejšťastnější a nejvíce naplněny prosperitou, bez váhání by jmenoval to, které vede od úmrtí Domitiana k nástupu Commoda“¹³ (tedy 96–180 n. l.).

Gibbon to prohlásil, i když věděl, že římská říše nadále byla drsným místem. První dvě století našeho letopočtu byla zlatým věkem gladiátorů, kdy se davy lidí shromažďovaly, aby pozorovaly, jak se muži navzájem vraždí (do Kolosea jich mohlo usednout padesát tisíc). A toto násilí se ne vždycky omezovalo na arénu. Například v roce 59 n. l. uspořádali lidé z Pompejí velké gladiátorské představení a na tuto zábavu se přišli podívat i sportovní fanoušci z Nucerie, vzdálené od Pompejí několik kilometrů. „Oni totiž z maloměstské svévole,“ jak říká velkoměstský Tacitus, „se vespolek škádlili a nejprve si spílali, pak se chápali kamení a konečně zbraně.“¹⁴ To by mohlo divokým Kaledoňanům připadat naprosto rozumné, ale to, co následovalo, už nikoli. Místo toho, aby vykonali krvavou pomstu, si Nuceřané stěžovali císaři. Sešly se výbory a byla sepsána hlášení. Organizátoři festivalu z Pompejí byli posláni do vyhnanství a bylo jim zakázáno dalších deset let pořádat gladiátorské hry (což jak se ukázalo, nebyl malý trest, protože za dalších deset let vybuchla sopka Vesuv a vymazala Pompeje z mapy). A tím věc skončila.

Když v 90. letech 20. století v Bosně vypuklo etnické násilí, jeden Chorvat poznamenal, že před rozpadem Jugoslávie „jsme žili v míru a harmonii, protože každých sto metrů jsme měli policistu, který zajišťoval, abychom se navzájem velmi milovali“.¹⁵ Pompeje prvního století však neměly žádnou takovou policii, která by vynucovala mír; nic na způsob moderního policejního sboru dokonce na světě neexistovalo až do roku 1828, kdy vznikla první policie v Londýně. Proč tedy zabíjení ustalo?

Vysvětlení zřejmě spočívá v tom, že se vladařům Říma podařilo vyslat vzkaz, že jenom vláda má právo počínat si násilně. Kdyby Pompejští v roce 59 n. l. pokračovali v zabíjení Nuceřanů, hlášení by se příslušným kanálem dostalo až k samotnému císaři. Ten měl k dispozici třicet legií, aby se mohl vypořádat s lidmi, kteří mu dělali problémy tím, že bez jeho souhlasu bojovali a zabíjeli

1. PUSTINA? VÁLKA A MÍR VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ

potenciální daňové poplatníky. Fungovala zde ale paradoxní logika: protože každý věděl, že císař může poslat legie (a bude-li pod tlakem, tak to také udělá), císař to prakticky dělat nemusel.

V úvodu jsem zmiňoval, že Hobbes s oblibou rozlišoval mezi „státem vzniklým *nabytím*“ neboli použitím síly k tomu, aby lidé byli mírumilovní, a „státem vzniklým *ustavením*“¹⁶ neboli použitím víry k tomu, aby lidé dodržovali pravidla. Ve skutečnosti se však obě tyto varianty spojují. Pompejští odložili v roce 59 n. l. meče proto, že století válek vybudovala leviatana tak velkého, aby lidé věřili, že je schopen náležitě zastrašit své poddané. Impérium, jak upozornil Gibbon, nahradilo válku zákonem. V prvních dvou stoletích našeho letopočtu se používání síly k řešení sporů stalo, pokud ne úplně nemyslitelným, pak minimálně vysoce nerozumným.

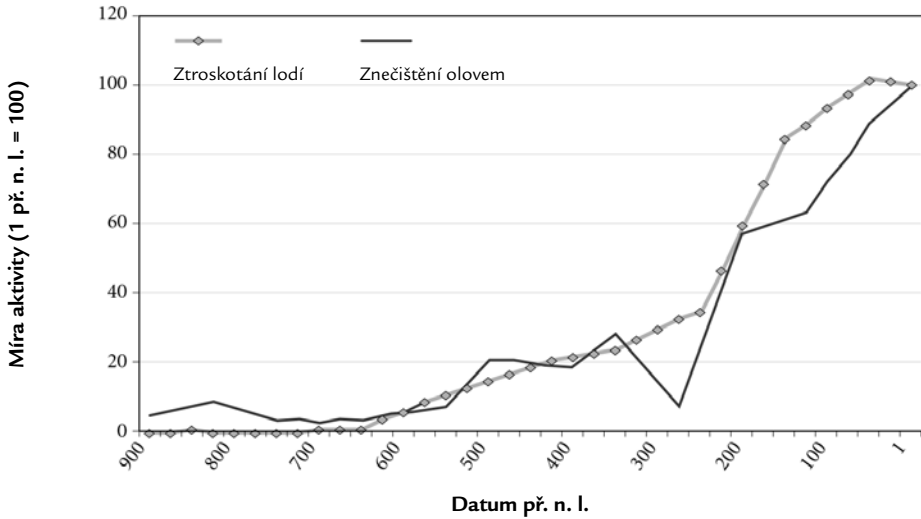
Vláda a zákony přinášejí samozřejmě nové problémy. „Původně jsme trpěli zločiny,“ vtipkuje jedna z Tacitových postav, „nyní trpíme zákony.“¹⁷ Vláda dost silná na to, aby dokázala vymýtit páčání zla, je dost silná na to, aby sama páchala zlo ještě větší.

Někteří římstí hodnostáři toho plně využili, ale - jak je v římských dějinách obvyklé - největší zločiny se datují do 1. století př. n. l, když byla ústřední vláda nejslabší. Gaius Verres, který spravoval Sicílii mezi lety 73 a 71 př. n. l, žertoval, že potřeboval být na tomto postu tři roky - první rok, aby si nakradl dost na to, aby byl bohatý; druhý, aby si nakradl dost na to, aby si mohl najmout dobré právníky; a třetí, aby si nakradl dost na to, aby mohl podplatit soudce a porotu.¹⁸ Verres postupně učinil všechny tři koky. Mučil, uvězňoval, a dokonce nechával i ukřižovávat ty, kteří mu neplatili.

Všechno ale zbytečně. Markus Tullius Cicero si udělal jméno tím, že Verra začal stíhat. Verrovi se podařilo uniknout odsouzení jen tím, že prchl do exilu. V následujících dvou stoletích se stíhání zkorumpovaných úředních činitelů stalo standardní cestou, které používali mladí právníci k tomu, aby se rychle prosadili. A třebaže zločinci s přáteli na vysokých místech obvykle vyvázli, nové zákony ustavičně zužovaly prostor pro násilné vyděračství.

Impérium, které bylo válkami Říma vytvořeno, nebylo žádným ideálním státem. Tón většiny dochovaných spisů (jak z pera Římanů, tak obyvatel provincií) však napovídá, že Římané skutečně zajistili svým poddaným bezpečnější život, než jaký by bez římské nadvlády měli. A také je, podle všeho, učinili bohatšími. Po vymýcení pirátů a banditů vzkvétal obchod. Za účelem lepšího přesouvání armád a flotil stavěla vláda silnice a přístavy, které mohli využívat také obchodníci. Řím naopak na obchodníky uvalil daně a získaných peněz se užívalo na udržování ozbrojených sil.

Armáda se soustředila v příhraničních provinciích, z nichž jen několik bylo natolik úrodných, aby dokázaly uživit tak velký počet mužů, kteří nepracovali

Graf 1: Věk hojnosti: paralelní nárůsty počtu ztroskotání lodí ve Středomořím, dokumentující intenzitu obchodu, a znečištění olovem ve španělském močálu Penido Vello, dokládající průmyslovou aktivitu. Počet ztroskotání a množství olova byly znormálovány tak, aby je bylo možná srovnávat na téže vertikální stupnici. Množství obojího v roce 1 př. n. l. je počítáno jako 100.

na poli (v 1. století n. l. jich bylo asi 350 000). Armáda tudíž utratila většinu svých peněz za potraviny, které byly přepravovány kupci z produktivnějších středomořských provincií do méně produktivních provincií přihraničních. To přinášelo větší zisky obchodníkům, které pak mohla vláda náležitě zdaňovat. Tím získávala více peněz, jež se mohly utratit za armádu, což zase vytvářelo další zisky. A takhle to v tomto působivém kruhu pokračovalo dál.

Obchodní a daňové toky propojily středomořskou ekonomiku jako nikdy předtím. Každý region mohl produkovat to, co dokázal produkovat nejlevněji a nejlépe, a prodával své zboží všude tam, kde za něj mohl získat vysokou cenu. Trhy a peníze se šířily do každého koutu či skuliny impéria.

Díky větším trhům se staly výhodnější větší lodě; díky větším lodím klesala cena dopravy. A to umožňovalo, aby se více a více lidí mohlo hrnout do velkých měst, kde vláda utrácela většinu z peněz, které nešly do armády. V prvních dvou stoletích našeho letopočtu žil v Římě milion lidí – mnohem víc, než kdy žilo na nějakém jiném místě. Města Antiochie a Alexandrie se mohly pyšnit pouhým půl milionem obyvatel.

Tato velkoměsta představovala divy světa, kypící, páchnoucí a ohlušující, ale zároveň plné pompézní nádhery, obřadnosti a lesklého mramoru. To všechno si vyžadovalo více lidí, více potravin a více cihel, železných hřebů, nádob a vína. A to zase znamenalo více daní, více obchodu a větší růst.

1. PUSTINA? VÁLKA A MÍR VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ

Po malých krůčcích tato horečnatá aktivita zvyšovala množství zboží v oběhu. Podle nejlepších odhadů spotřeba na hlavu obvykle v prvních dvou stoletích po začlenění určitého území do římského impéria vzrůstala o celých 50 %. Tento proces neúměrně zvýhodňoval lidi již bohaté, kteří se stávali ještě bohatšími. Každá třída předmětů, kterou dokážou archeologové kvantifikovat – velikost domů, zvířecí kosti z hostin, mince, výška koster – však naznačuje, že desítky milionů obyčejných lidí z toho profitovaly rovněž.

„Kdo by si totiž dnes neuměl představit,“ napsal římský geograf Plinius (jenž se nejvíce proslavil svou smrtí – zahynul proto, že stál příliš blízko sopky Vesuv při její erupci), „že život obydleného okrsku země, stojícího pod vládou Římanů, dospěl dále obchodním stykem a výhodným životem ve společnosti upevněné mírem a že věci dříve neznámé začaly sloužit obecnému užitku?“¹⁹ Římská říše skutečně nebyla žádnou pustinou.

STACIONÁRNÍ BANDITÉ

Pro Gibbona bylo vysvětlení úspěchu impéria jasné. Římu bylo požehnáno dobrými vládci, kteří se cítili být „příliš dobře placeni skrze nesmírně velké odměny, které byly nedílnou součástí jejich úspěchu; [tedy] poctivou hrdost plynoucí z ctnosti a neobyčejnou radost při pohledu na všeobecnou spokojenost, již byli tvůrci“.²⁰

Tato teorie o „několika dobrých mužích“ má jisté kouzlo, které spočívá především v její jednoduchosti. Pokud k takovému úspěchu Říma došlo jen proto, že byl veden skvělými vůdci, nemuseli bychom dokládat, že válka byla ve starověku k něčemu dobrá. Mohlo by to být prostě jen tak, že organizace, která má dostatečně dobré šéfy, dokáže přežít v podstatě cokoli. Třeba se tedy starověký svět stal bezpečnějším a bohatším navzdory válkám, nikoli díky nim.

Avšak Gibbonova teze má také své slabiny. První je existence limitů, kolik toho starověcí vládci mohli skutečně udělat. Řím určitě měl energické panovníky, kteří vstávali před svítáním a pracovali až hluboko do noci, odpovídali na dopisy, řešili soudní spory a dělali rozhodnutí. Avšak aby dosahovali výsledků, museli spolupracovat s několika vrstvami úředníků, právníků a učenců, z nichž každá měla svůj vlastní program. Dokonce i nejmocnější císaři – a muži jako Augustus byli skutečně velmi mocní – museli bojovat o to, aby prosadili změny.

Druhým problémem je, že na každého Augusta mělo impérium také jednoho Caligulu nebo Nera, tedy muže, jejichž neskonalá radost pramenila spíše z toho, že hořel Řím a oni při tom muzicírovali, že souložili se sourozenci a jmenovali koně konzuly, než ze všeobecné spokojenosti říše. Podle těch, kteří psali historické spisy – tedy podle oněch úředníků, právníků a učenců – měl Řím v 1. století n. l. častěji císaře špatné než dobré (Tiberius, Caligula, Nero a Domitianus

dostali všichni špatné hodnocení a celkem vládli padesát šest let). Přesto však v tomto století postupovaly mír a prosperita rychleji než kdy předtím.

Po hlubší úvaze se tedy nezdá, že by si zásluhy za to, že zajistili masám obyčejných smrtelníků větší bezpečí a bohatství, mohli připisovat moudří pastýři. Po většinu času římské vládnoucí elity nesledovaly nic osvícenějšího než své vlastní zájmy. A přitom se občas zatoulaly na cesty, které vedly k tomu, že se většině lidí skutečně vedlo lépe.

Císařové tohoto světa se stali vládci tak, že porazili své rivaly, a dál vládli proto, že měli k dispozici větší moc než kdokoli jiný. Za tu však bylo třeba platit. Vládce sice mohl obrát své poddané, aby měl z čeho zaplatit vojáky (model pustiny), jenomže nakonec nezbylo nic, co by se ještě dalo ukrást. A jak pravidelně zjišťovali nejhorší správci Říma, v každém případě platilo, že ti nejubožejší se většinou vzbouřili dlouho předtím, než se dospělo do bodu, kdy jim už nebylo co vzít.

Vlády tedy, viděno z dlouhodobé perspektivy, přežívaly za předpokladu, že vládci rozpoznali, kdy je třeba přestat krást, a kdy je dokonce zapotřebí alespoň trochu vrátit. Ekonom Mancur Olson tuto myšlenku hezky vyjádřil přirovnáním vládců k banditům: Typický bandita je bandita potulný.²¹ Přijede do vaší komunity, ukradne všechno, co není přibité, a zase odjede. Nezáleží mu na tom, kolik škody způsobil; důležité je pro něj jen to, aby si co možná nejvíc nakradl a pak se přesunul dál.

Vládci také okrádají lid, uvědomil si Olson, ale velký rozdíl mezi leviatanem a banditou, který znásilňuje a plení, je ten, že vládci jsou *stacionární* bandité. Místo toho, aby všechno ukradli a co nejrychleji zmizeli, dřepí pořád na jednom místě. V jejich zájmu je tedy nejen vyhnout se chybnému kroku, kdy by komunitu vyždímali do poslední kapky. Musí také ve všech směrech podporovat prosperitu svých poddaných, aby i v budoucnu měli vládci kde brát.

Vládci se za normálních okolností vyplatí vynakládat určité peníze na odrazování jiných potenciálních banditů, protože co ukradne potulný bandita, to vládce nemůže zdanit. Dává také smysl potlačovat násilí v komunitě – zavraždění poddaní nemohou sloužit v armádě ani platit daně; pole, která zpustnou během bojů mezi vesnicemi, neprodukují žádnou úrodu. Dokonce i investování královských či aristokratických příjmů do silnic, přístavů a veřejně prospěšné prací se může zdát rozumné, pokud tyto investice povedou v únosně dlouhém čase k větším výnosům.

Leviatan je v podstatě vybíráním výpalného, ale pořád to může být i nejlepší hra na světě. Vládci v podstatě užívají moci k tomu, aby zajistili mír, a pak tuto službu svým poddaným naučtují. Čím efektivněji to dělají, tím větší zisky sklízají. Postupem generací tlak konkurence směřoval podnikání římské vlády k efektivnějším řešením. Dovolit výběřčím daní, aby rozkradli tolik, že jejich oběti nemohly

1. PUSTINA? VÁLKA A MÍR VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ

v následujících letech daně platit, bylo z hlediska podnikání nevýhodné, a tak s tím Řím skoncoval. Nechat potenciálně produktivní městské obyvatelstvo hladovět bylo ještě horší, a tak Řím stavěl přístavy, a dokonce zdarma rozdával potraviny. Zájmy jednotlivých vrstev měly vítaný vedlejší efekt, že poddaní impéria žili ve větším bezpečí a bohatli. Paradox války tedy silně působil. Muži, kteří dostali pod kontrolu násilí, budovali království. Aby je však mohli vést, museli se stát manažery.

Jako obvykle i zde byl klasickým příkladem Gaius Julius Caesar. „Veni, vidi, vici,“ zněla slavná věta, kterou napsal. „Přišel jsem, viděl jsem, zvítězil jsem.“²² Ale měl možná spíše říct: „Veni, vidi, vici, administravi“; poté co přišel, viděl a zvítězil, spravoval, a dělal to skvěle. Mezi jeho četnými reformami najdeme vynález juliánského kalendáře, který se používá i o dva tisíce let později. V angličtině a mnoha jiných jazycích je po něm pojmenován měsíc červenec.

Antičtí císaři nebyli keynesiánskými ekonomy, kteří by seděli a počítali, jestli sestercius vydaný na zachování míru následně vynese sestercie dva. Mnozí z nich však byli tvrdí a rafinovaní muži, kteří nejenom pochopili zásady dohody mezi leviatanem a jeho poddanými, ale zároveň jim bylo také jasné, že všem musí dát jednoznačně na vědomí, že princip této dohody chápou. Jeden z nejstarších politických textů na světě, který se datuje zhruba do roku 2360 př. n. l., vyjadřuje přesně toto. V něm král Lagaše (dnešního Iráku) Uruinimgina (rovněž známý jako Urukagina, vládl zhruba v letech 2380–2360 př. n. l.) prohlásil, že „osvobodil obyvatele Lagaše od lichvářství, tíživé vlády, hladu, krádeží, vražd a kořistění. Zavedl svobodu. Vdova a sirotek již nebyli vydáni na milost mocným: to kvůli nim uzavřel Uruinimgina svou dohodu s [bohem] Ningirsu.“²³ Augustus by to nevyjádřil lépe.

Uruinimgina je nejasnou postavou, skoro ztracenou v mlhách času, ale i on již zřetelně chápal význam investic do tohoto poselství. Další paralelu s podnikáním je možné najít v tom, že umění vládnout je v nezanedbatelné míře založeno také na důvěře. Lidé, kteří mají podezření, že jejich vládci jsou šílení, zkorumpovaní a/nebo hloupí, budou pravděpodobně vzdorovat jejich požadavkům. Když se ale management zdá být kvalifikovaný, spravedlivý a možná milovaný bohy, atraktivita pletichaření proti němu klesá.

Přesto ze zákona aritmetického průměru plyne, že starověký svět musel nutně mít svůj podíl šílených, zkorumpovaných a/nebo neschopných vládců. Opravdovými hrdiny příběhu – lidmi, kteří skutečně zajišťovali, aby leviatan fungoval – byli úředníci, právníci a jejich pomocníci. Byrokrati a účetní komplikovali realizaci řady věcí nejen Augustovi, ale také, což bylo více na místě, Caligulovi.

Dochované prameny jsou plné příběhů o hněvu císařů na obstruující senátory a vysoce vzdělané otroky, kteří spravovali mnoho záležitostí dvora. Celkem vzato tyto epizody většinou skončily pro příslušné podřízené špatně. V pozadí

těchto barvitých líčení však můžeme rozpoznat tisíce lidí, kteří žili méně zajímavým životem. Na náhrobních kamenech kdekoli od Británie po Sýrii lidé s pýchou vypočítávali úřady, které zastávali, a pocty, jež získali, když sloužili ve výběrech, vybírali daně anebo se propracovávali vzhůru od nižších příček byrokratického žebříčku. „Já, dokonce i já,“ chlubil se jeden Severoafričan, který začal svou kariéru prací na polích, „jsem byl přijat mezi městské senátory a vybrán jimi, abych zasedal ve sněmovně tohoto orgánu. [...] Prošel jsem roky, jimiž se vyznačovaly úspěchy mé kariéry – roky, kterým zlý jazyk nikdy neublížil obviněním... Tudíž jsem si zasloužil zemřít tak, jak jsem žil.“²⁴

Nechybějí důkazy o tom, že středně postavení manažeři impéria rovněž sledovali své vlastní zájmy a stejně jako jejich vládci si nacpávali kapsy a protežovali své příbuzné, kdykoli se jen naskytla příležitost. Ale zároveň nechybějí známky toho, že mnozí z nich byli opravdu seriózní, příčinliví a pilní. Oni zajišťovali, že se stavěly akvadukty, udržovaly silnice a doručovala pošta. Udržovali Pax Romana v chodu.

Mohly se stát katastrofální chyby, a Řím proto procházel obdobími, kdy se kymácel od krize ke krizi. Dlouhodobé tendence však byly neúprosné. Válečníci dobývali malé státy, což je přimělo proměnit se v manažery. Dobré řízení dělalo státy efektivnějšími, bezpečnějšími a bohatšími a vznikající efektivní, bezpečné a bohaté státy zase dávaly manažerům nástroje nutné k tomu, aby mohli soupeřit s konkurenčními státy. To ale nutilo manažery, aby se opět měnili ve válečníky, kteří dokážou vyřadit své rivaly z podnikání – násilnou cestou.

NEMŮŽEME SPOLU VŠICHNI VYCHÁZET?

V dubnu 1992 porota v Simi Valley, ležícím kousek od Los Angeles, dospěla k překvapivému rozhodnutí. Sledovala videozáznam, na němž policie uštědřila padesát šest ran obuškem a šest kopnutí Rodneymu Kingovi během jeho zatčení po automobilové honičce ve vysoké rychlosti. Porotci se od lékařů dozvěděli, že zatčený měl zlomený kotník a utrpěl zlomeninu kostí v obličejí. Vyslechli si svědectví zdravotních sester, jež uvedly, že policisté, kteří přivezli Kinga do nemocnice, vtipkovali na adresu jeho úrazů. A porotci pak tři z obžalovaných zprostilí obžaloby a ohledně čtvrtého odmítli vynést verdikt.

Ten večer vypukly v Los Angeles nepokoje, které se v dalších několika dnech rozšířily po celých Spojených státech. Třiapadesát lidí při nich zahynulo, více než dva tisíce bylo zraněno a zničen byl majetek v hodnotě miliardy dolarů. Třetí den násilností vystoupil King v televizi a položil jednu z nejslavnějších otázek desetiletí: „Lidi, chci jen říct, víte... copak spolu nemůžeme všichni vycházet? Nemůžeme spolu vycházet? Nemůžeme toho nechat, nemůžeme nechat těch strašných věcí?“²⁵